

## פורים: הבמאי והשחקנים

בעוד ימים מספר נחגוג את חג הפורים, ונקרא בו את מגילת אסתר. רצוני לפתח כאן היבט מסוים במגילה, עליו העמיד אותנו מרטין בובר באחת מרשימותיו. הקורא את המגילה מתרשם מהמבנה הספרותי שבה. לפנינו מחזה תיאטרוני מושלם. מקובל לומר שבמחזה הטוב, יופיע במערכה הראשונה "במקרה" האקדח בו ישתמש הרוצח במערכה מאוחרת יותר. כך קורה במגילת אסתר, המערכה הראשונה תהיה מובנת רק על רקע המערכות המאוחרות יותר. הדוגמה הבולטת ביותר היא הסיפור על הניסיון הכושל של בגתן ותרש לשלוח יד במלך אחשורוש. מרדכי מגלה את הקשר ומציל את המלך: "וַיִּבְקֹשׁ הַדָּבָר וַיִּמָּצֵא וַיִּתְּלוּ שְׁנֵיהֶם עַל עֵץ וַיִּכְתֹּב בְּסֵפֶר דְּבָרֵי הַיָּמִים לִפְנֵי הַמֶּלֶךְ" (אסתר ב, כג). מאוחר יותר, כשנדדה שנת המלך, הקריאה בספר הזכרונות תהיה נקודת מפנה, ותחילת נפילתו של המן. מבנה ארכיטקטוני זה, איננו ספרות לשמה. הגמרא (חולין קלט ע"ב) שואלת "אסתר מן התורה מנין? והיא עונה בפסוק מספר דברים (לה, יח): "וְאַנְכִי הִסְתֵּר אֶסְתֵּר פְּנֵי בְּיוֹם". אכן, משהו מיוחד יש כאן. המבנה הספרותי של המגילה מבטא את תוכנו העמוק של מושג ההסתרה. שמו של הקב"ה לא נזכר במפורש במגילה. מאחורי ההתרחשויות ההסטוריות, מסתתרת פעולתו והשגחתו של במאי מיסתורי ונסתר, הרואה ואינו נראה, הבונה את העלילה על פרטיה ודקדוקיה.

## הניירות האריים

לכאורה סדר המאורעות המתוארים במגילה רומז לכך ש'השגחתו' של הבמאי פירושה שההיסטוריה מתוכננת מראש וסגורה. נוכל להיווכח על כך, מתיאור ההכנות המדוייקות שעשה במאי המחזה בתחילת המחזה, כדי להבטיח את סופו. אלא שדווקא בגלל זה, מופתעים אנו על ידי תמונה שלא היינו מצפים לה. מרדכי פונה לאסתר "לְבֹא אֶל הַמֶּלֶךְ לְהִתְחַנֵּן לוֹ וּלְבַקֵּשׁ מִלְפָּנָיו עַל עַמּוֹה". כדי להבין את משמעותה של בקשה זאת עלינו להבין שפנייה זאת אל המלך היה בה משום סכנה שהרי "אֲשֶׁר יָבֹא אֶל הַמֶּלֶךְ אֶל הַחֹצֵר הַפְּנִימִית אֲשֶׁר לֹא יִקְרָא אַחַת דָּתוֹ לְהִמִּית" (ד, יא). אלא שבכך לא די. ניתן לשער שהמלך קיבל את שטנתו של המן, מפני שהוא עצמו היה נגוע במידת מה בשנאה. לאור כל זאת, ייעץ מרדכי לאסתר לא לגלות את זהותה, כשנלקחה בכוח לבית המלך. אילו היו עבדי המלך יודעים שאסתר שייכת ל"גזע הנחות" הייתה אסתר הופכת לאחרונה השפחות. היא הייתה אנוסה. את זאת הבינו וודאי אנוסי ספרד כשהזדהו עם אסתר. תענית אסתר הייתה עבורם צום בו רצו הם לבקש כפרה למצבם הטרגי, מצבה של אסתר בבית המלוכה.

אכן, היו לאסתר 'ניירות אריים' שיכלו להציל אותה. בעוד שעל אחיה היהודים נגזרה גזרת האבדון, היא לא היתה כלולה ברשימת ה'טרנספורט'. על רקע זה באה פנייתו של מרדכי. אסתר הבינה יפה את הדילמה שלפניה. אף אם היא תגיע בחיים אל המלך, לא בטוח שהיא תצליח לשנות את החלטתו. רק דבר אחד היה בטוח, בבקשתה, עתידה היא לחשוף את זהותה היהודית ואולי לחרוץ את גורלה. אסתר מהססת, אך מרדכי לא מרפה: "אַל תִּדְמִי בְּנַפְשְׁךָ לְהַמְלִיט בֵּית הַמֶּלֶךְ מִכָּל הַיְּהוּדִים... וּמִי יוֹדֵעַ אִם לָעַתָּה קְזָאת הַגְעָתָ לְמַלְכוּת". אלא שמרדכי מוסיף משפט מוזר: "כִּי אִם הִתְרַשׁ תִּתְּרִישִׁי בְּעַתְּ הַזֹּאת רְחוֹ וְהִצָּלָה יַעֲמֹד לַיְּהוּדִים מִמָּקוֹם אֲחֵר". משפט פשוט זה הוא לחלוטין בלתי מובן. כפי שנוכחנו לדעת, הבמאי הכין במערכות הראשונות את דרך ההצלה: סילוקה של ושת, בחירתה של אסתר, בגידתם של בגתן ותרש, מעשיו של מרדכי. "רְחוֹ וְהִצָּלָה יַעֲמֹד לַיְּהוּדִים מִמָּקוֹם אֲחֵר"? מִמָּקוֹם אֲחֵר? הלוא התסריט כתוב מראש, הכל הוכן על ידי הבמאי. אנו לומדים מכאן שטעינו, הדרמה התיאטרונית אינה מתרחשת כפי שחשבנו. לא הכל נקבע על ידי הבמאי. הכל צפוי, האפשרויות קיימות, אך הרשות נתונה, וההמשך תלוי בפעולתם של השחקנים. אמנם כן, נוצרה הזדמנות. אולם, האם יצלחו מרדכי ואסתר לנצל אותה? הסוף אינו מוכתב. אסתר יכולה הייתה להימנע מלהיכנס לסכנה. או אז, הכל היה מתבטל. אלא שמרדכי לא מתייאש. מרדכי מאמין שאפילו אז, תתכן אפשרות להינצל: "רְחוֹ וְהִצָּלָה יַעֲמֹד לַיְּהוּדִים מִמָּקוֹם אֲחֵר, וְאַתָּה וּבֵיתְךָ תֵּאבְדוּ", תאבד לדראון עולם. רְחוֹ וְהִצָּלָה, אולי במחירים קשים וקטסטרופליים. מה שעלול או עשוי להתרחש בתיאטרון ההיסטורי או הביוגרפי, הוא תמיד תוצאה של שותפות בין תכנון הבמאי לבין פעולת השחקנים.

### חטאי איוב

מה שנכון היה לגבי אסתר נכון לגבי במידת מה לגבי כל אחד ואחד מאתנו. כך כותב הרמב"ם ב'יד החזקה' (הלכות תשובה ג, ד) בעקבות חז"ל (קידושין מ ע"ב): "צריך כל אדם שיראה עצמו... כאילו חציו זכאי וחציו חייב וכן כל העולם חציו זכאי וחציו חייב. חטא אחד הרי הכריע את עצמו ואת כל העולם כולו לכף חובה וגרם לו השחתה עשה מצוה אחת הרי הכריע את עצמו ואת כל העולם כולו לכף זכות וגרם לו ולהם תשועה והצלה..." מה שנכון לגבי היחיד, נכון שבעתיים לגבי הכלל. כדברי הרי"ד סולובייצ'יק במסתו "קול דודי דופק", הבמאי דופק בדלת (שיר השירים ה, ב) וקורא: "פְּתַחֵ לִי אֲחֹתִי רַעֲיָתִי יוֹנָתִי תַמְתִּי". שלא כאסתר, עלולים אנו להסתגר בבית המלך, לאטום אוזנינו לצעקות אחינו. באחד מפרקי המסה, דן הרי"ד בסיטואציה זאת תוך שהוא משתמש בדמותו של איוב, כדי לייצג את עם ישראל וביחוד את יהדות אמריקה במחצית הראשונה של המאה העשרים. החכמים ממקמים את איוב בתקופות שונות בואריאציות אגדיות חופשיות (בבא בתרא, טו). אחד מהם (סנהדרין קו ע"א) ממקם את איוב בימי שעבוד מצרים כשהוא נמנה על יועצי פרעה. והרי"ד מוכיח אותו: "היית בזמנו של משה ונמנית על

יועצי פרעה. האם נקפת אצבע בשעה שפרעה גזר 'כל הבן הילוד היאורה תשליכהו', בשעה שהנוגשים העבידו בפרך את אחיך? שתקת אז ולא מחית, כי יראת להזדהות עם העבדים האומללים. לשלשל להם מטבע – כן, אבל להפוך בזכותם בפומבי – לא. פחדת שמא יאשימוך בנאמנות כפולה". הרי"ד מאשים: "רק למענך התפללת והעלית עולות". לא זאת היא מהותה של התפילה. התפילה היהודית היא בלשון רבים. איוב! "לא ידעת... לכלול את עצמך עם הרבים ולשאת בעול הזולת". רק אחרי השואה האיומה, התרחש הפלא: "וה' שָׁב אֶת שְׁבוּת אִיּוֹב בְּהִתְפַּלֵּלוֹ בְּעַד יָרְעָהוּ" (מב, י).

אשמה זאת הועלתה על ידי הרי"ד סולובייצ'יק שהיה עד למה שהתרחש. יחד עם אחרים, ניסה לגייס את ממשלת אמריקה לעזור ליהדות אירופה. מה היה קורה 'אילו'... רק ספקולציות אנו יכולים להעלות בדיעבד. הפגנת מאות הרבנים אל מול הבית הלבן, שלא נתמכה על ידי המוסדות היהודיים באמריקה, לא נתקבלה על ידי הנשיא רוזוולט. ולמרות זאת, היה על איוב להתארגן, לפעול ולצעוק. האם למדנו את הלקח? האם מגלים היהודים סולידריות עם אחיהם? אנו שמחים בפורים ואף משתוללים ומשתכרים מרוב שמחה. אך לפני משתה היין, אנו חייבים לצום, לזכור שהבמאי מחכה לאסתר, כדי שבעזרתה הוא יוכל לכתוב את סיומה הטוב של הדרמה. "ברוכה אסתר" שפתחה את הדלת כששמעה את נקישותיו של מלאך ההיסטוריה.